

A.Ü. Veteriner Fakültesi
Veteriner Tarihi ve Deontoloji Kürsüsü
Doç. Dr. Ferruh Dinçer

TÜRKİYE'DE ASKERİ VETERİNER HEKİMLİK TARİHİ ÜZERİNDE ARAŞTIRMALAR

I. Bölüm

Ferruh Dinçer*

Studies on The Turkish Veterinary Military Science

Summary: *In 1842, The first veterinary school was established for the military sevicees. This was also the earliest contact with European veterinarians on scientific basis. Graduates made important contributions to the veterinary activities in military and public fields. They realised the establishemnt of the Civilia Veterinary School in 1889. Through the 19 th century, military veterinarians carried out the publication of the text books and a periodical as they succeeded in creating a close collaboration with their medical colleagues both in education and research. Military Academy of Veterinary Sciences and other Institutes, established for postgraduate education training and reserach, placed considerable emphasis upon the development of the Turkish veterinary and medical sciences. In this study, all these activities will be discussed from point of historical and scientific value.*

Özet: *Türkiye'de ilk Veteriner Okulu ordunun gereksinmesini karşılamak amacı ile 1842'de açılmış ve bu aynı zamanda Avrupa veterinerliği ile bilimsel anlamdaki ilk ilişki olmuştur. Askerî veterinerler, öğretim ve eğitimde önemli rol oynamışlar, ders kitaplarının yazılmasını, veteriner hekimlikte ilk derгимizin yayımlanmasını ve ilk Sivil Veteriner Okulunun açılmasını sağlamışlardır. Ayrıca, ülkemizde hekim-veteriner ilişkisini başlatarak öğretim ve araştırmada bunun en güzel ve olumlu örneklerini vermişlerdir. Askerî Veteriner Akademisi ile diğer kurumlardaki araştırma ve eğitim düzeni ülkemiz tıp ve veterinerlik bilimlerinin gelişmesinde etkili olmuştur.*

* Doç. Dr. A.Ü. Veteriner Fakültesi, Veteriner Tarihi ve Deontoloji Kürsüsü, Ankara-Turkey.

Giriş

Veteriner tarihimiz üzerine bugüne dek yazılanlarda genellikle asker ve sivil kesim birlikte ele alınmıştır. Konudaki ilk bilgileri Godlewsky'de (20) buluyoruz. Eichbaum (14), Thieme (43) ve Hofmeister (24) de Türkiye'de veteriner hekimliğe değinmiş yabancı yazarlardır. Subhi Edhem (41)'in bugün büyük değer taşıyan resimlerle zenginleştirdiği yapıtından sonra Bekman (7) ve Tüzdil (48) konuyu kapsamlı biçimde incelemişler, Yarar (54) tarihsel bilgileri yinelemiş, kaynak ve belge göstermeksizin Askerî Veteriner Akademisi ile Askerî Biyoloji Enstitüsü hakkında kısa bilgi vermiştir. Bu yazarların bir birinden yararlandığını, kimi yorumlarla zamanlama yanlışları doğduğunu belirten Erk (15), Godlewsky'yi (20) değerlendirip veteriner tarihimizin başlangıcını kesinlikle saptamıştır (15). Daha sonra Erk, ders kitabına (17) da bu bilgileri aktarmış, yine Erk ve Dinçer (18) özellikle veteriner öğretimimiz konusunda geniş ve derli toplu bilgi vermişlerdir.

Yukarıda değinilen kaynaklarda askerî veteriner tarihi, öğretim dışında, çok yüzlek geçilmiştir. Harp Tarihi Encümeni (22, 23) Birinci Dünya Savaşı ile Kurtuluş Savaşında askeri veterinerliğin durum ve hizmetlerini belgelemiştir. 1928'de yayımlanan bir broşür (2) ile "Askerî Baytar Tatbikat Mektebi ve Hastanesinin" beş yıllık çalışmaları derlenmiştir. 1945'de de "Veteriner Bakteriyoloji ve Serum Aşı Evi"nin çalışmaları bir monografide (3) toplanmıştır. Harp Okulu Tarihçesi'nde (4), İsfendiyaroğlu (27) ve Kral'ın (29) yapıtlarında veteriner öğretimine kısaca değinilmiştir.

Askerî veteriner tarihi üzerinde 1967'den beri sürdürdüğümüz incelemeler sırasında, bilim ve basım yaşamımızda belli bir yer tutan "*Türk Askerî Veteriner Hekimleri Dergisi*" değerlendirilmişti (11). Bu kez askerî veteriner tarihimizin çeşitli konularında ön bilgi vermek ve bu kesimin veteriner ve bilim tarihimizdeki yerini ve önemini saptamaya olanak sağlamak amacı ile bu çalışma ele alınmıştır.

Materyal ve Metot

Çalışmamızın materyalini girişte verilen literatür yanında Askerî Veteriner Akademisi* ile Genelkurmay ve Kara Kuvvetleri Veteriner Daireleri Arşivlerindeki künye defterleri, dosyalar v.b. belgeler, Harp

* Halen "Gemlik Hayvan Deposu Üretim ve Eğitim Merkezi (Askerî Hara) Komutanlığı" bünyesinde "Askerî Veteriner Okulu" adıyla bulunmaktadır.

Tarihi Dairesi başta olmak üzere çeşitli kurum ve kişilerden sağlanan konuyla ilgili belge ve bilgiler, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Defteri (34), İskora (28) ve Kavur'un (31) yayınları şekillendirmiştir. Bugün, tümüyle tarihsel belge niteliği kazanmış dergi koleksiyonlarımız (6, 33, 46, 53) ise özellikle biyografik ve bibliyografik konularda çalışmaya engin materyal sağlamıştır.

Konu, daha yararlı olacağı inancı ile bölümlere ayrılmıştır. Öğretim, örgütlenme ve hizmetler, Askeri Veteriner Akademisi ile diğer eğitim ve araştırma kurumları, biyografi ve bibliyografi bölümleri ayrı ayrı incelenmiş ve değerlendirmeler kendi bölümleri içinde yapılarak genel anlamda bir sonuca ulaşılmıştır.

I. BÖLÜM

ASKERİ VETERİNER HEKİMLİK ÖĞRETİMİ

Türkiye'de askerî veteriner hekimlik öğretiminin başlangıç tarihi aynı zamanda bilimsel anlamdaki Türk veteriner hekimliğinin de başlangıcıdır (12). Erk (15), bu başlangıç konusunda Godlewsky adının ortak nokta oluşundan hareketle Almanya'da yapılan bir doktora çalışmasında (10) saptadığı bu ada ait literatürü (20) sağlayarak Ülkemizde Türk Veteriner Hekimliği öğretiminin, dolayısıyla Askerî Veterinerliğin başlangıç tarihinin 1842 olduğuna kesinlik kazandırmıştır (15).

Askerî veteriner hekimlik öğretimi konusunda, 1970'de yayımlanan yapıtımızda geniş bilgi verilmiştir (18). Burada, yinelemekten çok yalnızca değerlendirmemize ışık tutacak anlamdaki bilgiler ele alınmıştır.

Orduda, askerî veteriner yetiştirmek amacı ile bir okul açılması, ne zaman ve kimin tarafından düşünülmüş ve uygulamaya geçilmiştir sorusunu kesinlikle yanıtlayabilecek bir belgeyi bugüne dek saptayamadık. Ne var ki program, yöntem ve çalışmaları ile Batı'daki benzerlerine çok yakın okullar olarak amaçlanan "Tıp Mektebi" ve "Harp Okulu" Mahmut II döneminde kurulmuşlardı (29). Mahmut II, devrimlerinin garantisini Yeniçeri Ocağını kaldırmakta (1826) görmüş, bu olayın hemen ardından Tıp Mektebinin açılışını sağlamış (42), Osmanlı İmparatorluğunun geleceğini Millî Eğitim sorunlarının çözümüne bağlamıştı (29). Bu nedenle daha Tanzimat (1839) öncesi öğretime önemli ölçüde yer vermiş, bu sistem içine orduyu almış, Avrupa'ya harp sanatını öğrenmeleri için cemanlar göndermiş (29), Av-

rupa görünüm ve sistemi içinde yeni bir ordu kurmuştu (37). Avrupa'da ise 1762'den beri veteriner okullarından yetişmiş veteriner hekimler görev yapmakta ve yararları bilinmekteydi (8).

Bu ortamda Tanzimat ilân edilmiş (3 kasım 1839) ve gereği olan yenilikler görülmüş, Godyewsky, İstanbul'a gelerek 1842' de öğretimi başlatmıştı (20).

Harp Okulu Tarihçesi'ne (4) göre 1834'de kurulan Harp Okulu 1847'de Pangaltı'daki binasına taşınmış, mart 1848'de Okulun 7 nci Komutanı olarak Ferik (Korgeneral) Ahmet Bey atanmış ve komutanlığı sırasında Okulda veteriner sınıfları da açılmıştır. Thieme'ye (43) göre, veteriner sınıflarının Harp Okulunda açılmasını Ahmet Paşa sağlamıştır. Abdülmecit I tarafından Lordra'ya gönderilen Paşa, burada veteriner öğretimini de incelemiştir. Bekman (7) ve Tüzdil (48) bu incelemenin Komutan Galip Paşa tarafından yapıldığını yazmışlardır. Oysa Galip Paşa, 10 uncu Nazır olarak 1864'de Harp Okulu'na atanmıştır (4).

Harp Okulu ile aynı çatı altına alındığı bu dönemde (1849) Fransa'dan Dubroca'nın getirildiği (14), öğrenim süresinin 4 yıla çıkarılarak kapsamlı bir program uygulandığı (41) görülür. Kaynaklara (7, 41, 43, 48) göre öğretim ve eğitim amacı ile yabancı veterinerlerin getirilişi 1858'de Lewis, 1866'da George, 1884'de Dezutter ile sürdürülmüştür.

Askerî Veteriner Okulu 1909'da bağımsız binalarına kavuşana dek Harp Okulu ve Tıp Mektebi arasında çeşitli nedenlerle sık sık yer değiştirmiş, bu kurumların öğretim kadrolarından yararlanılmış, özellikle Tıp Mektebi'nin hocaları ile sıkı ilişki kurulmuş, derslerin okutulmasında ve ders kitaplarının yazılmasında karşılıklı işbirliği içinde hareket edilmiştir (12, 18, 26, 38, 40, 52). Tıp ve Veteriner öğretim kadrosunun bu yardımlaşması Sivil Veteriner Okulu'nun açılması çalışmalarında da sürdürülmüş, bu amaçla hazırlanan "Mazbata" ile belgelenmiş (53), bu mesleklerin araştırma kurumlarında da devam ettirilmiştir (16, 44, 45, 47, 49, 51).

1898'de Bonn Üniversitesi Tıp Fakültesinden Prof. Reider getirilerek Askerî Tıp Okulu'nun öğretim ve eğitimini Batı ölçülerinde geliştirmekle görevlendirilmişti (31). Bu çalışmalarla geliştirilen Tıp Okulu 1909'da Fakülte şeklini almış (31), veteriner sınıfları da daha geniş ve bağımsız binalarda öğrenim olanağı bulmuştu (2, 41). Ancak bir

yıl sonra yeniden taşındı* (41). 1910'da, Tıp Fakültesindeki gibi, sivil-asker veteriner okullarının birleştirilmesi atılımı yapıldı, sonuç alınamayınca öğretim ve eğitim şekli yeniden düzenlendi, laboratuvar araç ve gereçleri ile olanaklar artırıldı (41). Ne var ki Osmanlı Devletinin o yıllardaki siyasal durumu, ekonomik ve sosyal alanlarda olduğu gibi, eğitim alanını da etkilemiş; Seferberlik, Balkan Savaşı ve Birinci Dünya Savaşı öğrenim çağındaki gençlerin bile orduya çağrılacağı boyutlara ulaşmıştı. Bu nedenle 1913, 1915 ve 1916 yıllarında Askerî Veteriner Okulundan mezun verilmedi (7, 18). Kurtuluş Savaşı başladığında İstanbul Hükümeti ağır bütçe darlığı içindeydi. 1920 şubat'ında Sultanahmet'teki Sivil Veteriner Okulu yanınca Hükümet, askerî ve sivil okulların birleştirilmesini ele aldı. "Şura-i Devlet'in 12 mayıs 1921 günlü Kararnamesi" ile önce, askerî okulun kaldırılmasına gidildi, sonra Harbiye Nezareti'nin itirazı üzerine Sivil Veteriner Okulu ile birleştirilmesine karar verildi (23). Öğretim kadrosunun bir kısmı yeni şekillenen "Baytar Mekteb-i Âlisi"nde bir kısmı da "Askerî Baytar Tatbikat Mektebi" adıyla, askerî öğrencilerin okulu bitirdikten sonra bir yıl süreyle devam ettikleri ve mezuniyet sonu öğretim nitliğinde olan, daha sonraları Askerî Veteriner Akademisine dönüştürülen okulun kadrosuna alındılar. Askerî öğrencilerin yönetimleri için "Ders Nazırlığı" kuruldu ve elemanları Tatbikat Okulu öğretim kadrosundan sağlandı. 1928'e kadar İç Hastalıkları Hocası Albay Besim (Osma) (1313-B-9)*, sonra Veteriner Görevleri Öğretmeni Osman Zeki (Yüceyalçın) (1321-14), 1931'de Dış Hastalıkları Öğretim Görevlisi Necip Rıza (Zobu) (1328-4) ve ardından Ayak Hastalıkları Hocası Ali (Karadeniz) (1328-8) ders nazırlığı yaptılar. 11.10.1933 de İç Hastalıkları Öğretim Görevlisi Binbaşı Zühtü (Sevgen) (1334-9) "Talebe Amiri" olarak Okulun Ankara'daki Yüksek Ziraat Enstitüsü'ne naklinde görev aldı (5, 19, 21).

1933'de, İstanbul'daki Yüksek Veteriner Okulu Y.Z.E.'nün bir Fakültesi olarak öğretime başlayınca (15, 17) Şimdiki Dışkapı Öğrenci Yurdu binalarının bir kısmı askerî öğrencilere ayrıldı. İdarî ve İnzibat İşlerini görmek üzere albay veya binbaşı rütbesinde bir "Talebe Amiri" ile bir inzibat subayı ve iki müzakere subayından şekillenen "İdare Kurulu" düzenlendi. 20 eylül 1948'de amirlik "müdürlük" oldu. Kara Kuvvetlerinin 11 mart 1955 tarihli buyruklarıyla da "ku-

* Bugün İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi'nin bulunduğu Selimiye'deki binalar.

* İlk sayı mezuniyet yılını, ikinci ise mezuniyet sırasını göstermektedir.

mandanlık" adını aldı. Askerî öğrenciler 1958 şubat ayında, o tarihte Askerî Veteriner Akademisi'nin bulunduğu, Dışkapı'daki Mevkî Hastanesi'nin binalarına taşındı. 1959'da Akademi ile, Harp Okulu yanındaki eski Mevki Hastanesi'ne, 1961 kasım'ında, Etilik kavşağındaki Ordu Ana Tamir Fabrikası yanındaki eski Ordu Donatım Okulu'na aktarıldı. 1966'da askerî veteriner öğrenci yetiştirilmesine son verildi, ancak on yıl sonra bu karar yeniden değiştirilerek veteriner fakülteleri öğrencilerinin arasından az sayıdaki kontenjan için öğrenci alınmaya başlandı ve bunlar diğer sağlık sınıfı öğrencileri ile Askerî Öğrenciler Grubuna bağlandılar (5, 19, 21).

Bu arada belirtmek gerekir ki 1873'de Harp Okulu 3 yıla indirilmiş (4), veteriner sınıfları da Galatasarayda bulunan Tıp Mektebine nakledilmişti (41, 47). İsfendiyaroğlu'na (27) göre Marko Paşanın Tıp Okulu Nazırlığına atanmasından (1871) sonra "Baytar Mektebi" de Tıbbiye'ye bir şube olarak ilâve ve nakledilmiştir. İşte, bu beraberlik sırasında veteriner öğrencilerin klinik tatbikatlarında ve mezunların meslekî gelişmelerinde tatbikat yeri olarak "Beyoğlu Baytar Ameliyat Hastanesi" kullanılıyordu. 1881'de hazırlanan bir nizamname ile (Bkz. Akademi Bölümü) tüm mezunların burada 1 yıl staj görmeleri sağlandı (53). 1884'de bu görev Beyoğlu Taksim Kışlası karşısında kurulan "Baytar Ameliyat Mektebi"ne verildi. 1888'den itibaren mezun olan veteriner subaylar Ameliyat Mektebinde, "Baytar Zabıt Sınıfı" adıyla 1 yıl staj görüp yüzbaşı rütbesiyle orduya katılmaya başladılar (2, 41). Aynı yıllarda, Harp Okulu'nun bir kısmı olarak ve onunla birlikte idare edilen "Erkân-ı Harbiye Mektebi (Harb Akademisi)" Harp Okulu mezunlarını kabul edip 1 yıl sonra "erkân-ı harp (kurmay) yüzbaşı" rütbesiyle mezun veriyordu (28). 1895'de, Avrupa'da öğrenimlerini tamamlayarak yurda dönen ve okul kadrosuna alınan elemanlarla birlikte Alfort Veteriner Okulunun programları örnek alınarak Tatbikat Sınıfına da yeni dersler (sağlık zabıtası, iktisat, hıfzıssıhha, veteriner kanunları, et kontrolü, Fransızca, kitabet gibi) eklenip 5 inci sınıf şekline dönüştürüldü (41). 1909'da Okul, bağımsız öğretime kavuşunca, veteriner sınıflarında programlar yeniden düzenlendi ve 5. sınıftaki diğer dersler kaldırılıp yalnızca meslek derslerinin tatbikatları yapılmaya başlandı (2, 41). 1919'dan itibaren okulu bitiren veterinerler, teğmen rütbesini almaya ve bir yıllık Tatbikat Okulu sonunda üsteğmen olarak orduya katılmaya başladılar. Kurtuluş Savaşından sonra da bu yöntem sürdürüldü ve sonradan "Akdemi" adını alacak olan "Askerî Veteriner Tatbikat Okulu"nda açılan bir yıl süreli "Ve-

teriner Hekim Subay Temel Kursları" görerek orduya katılmaya başladılar (5, 19, 21).

I. Bölüm Tartışma ve Sonucu

Görüldüğü gibi Ülkemizde bilimsel anlamdaki veteriner hekimlik öğretimi ordudaki gereksinimi karşılamak amacı ile ve yabancı bir uzmanla başlatılmıştır. Aslında bu durum, Osmanlıların Batı'ya açılmasında bir ortak noktadır. Daha 1773'de Deniz Okulu, 1792'de Kumbarahane, 1794'de Topçu Okulu açılışında da askerlik ön planda tutulmuş ve bunların kuruluşunda yabancı uzmanlardan geniş ölçüde yararlanılmıştı (29). Veterinerlik öğretiminde, başlangıcından 19 uncu yüzyılın sonuna dek Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden yabancı uzmanlar getirilişi yalnız bu dala özgü ya da raslantısal bir olay değil, Tanzimat öncesi ve sonrası eğitim sisteminin Batılılaşma çabalarının bir parçası olarak ele alınmalıdır. Çünkü, Tıp Mektebi (1827) ile Harp Okulu (1834) açıldıktan sonra da Batı'dan ve en çok Prusya'dan öğretmenler getirilmiş, bunlar tercümanlar yardımıyla ders vermişlerdir (29, 42). Tanzimat'ın başlangıcında, eğitimdeki dil sorununa önemle ve bilinçli olarak yaklaşıldığı anlaşılmaktadır. Harp Okulu'nun eğitim programında Fransızca öğretimine büyük yer verilmiş (4), Godlewsky, öğrencilerine başlangıçta tercüman aracılığı ile ders verebilmiş (20), 1849'da Harp Okulu çatısı altına alınan veteriner sınıflarının 1. ve 2. yıllarında Fransızca dersleri konmuş ve iyi lisan bilenler, yabancı uzmanlara yardımcı olmaları ve ilerde yabancı dildeki kitapları Türkçeye çevirmeleri amacıyla öğretim kadrosuna alınmış, bu yöntem daha sonra da sürdürülmüş ve gerçekten veterinerlik alanındaki ilk çevirileri de bu elemanlar yapmışlardır (1, 25, 26, 36). Mahmut II. 1838'de Tıp Mektebi'nin yeni binasının açılış töreninde yaptığı konuşmada Tıbbiye'de öğretimin Fransızca yapılacağını, bunda amacının yalnızca Fransızca öğretmek değil, tıp bilimini öğrenip onu kendi dilimize aktarmayı sağlamak olduğunu, bu başarıldığı zaman tıbbın ülkemizde Türkçe öğretilceğini söylemiştir (9). Sultan Mahmut bu sözleriyle eğitimin ve bütün reform projelerinin temel sorunu olan dil güçlüğüne dokunuyordu (32). Gerçekten, mevcut eğitim sistemi, tasarlanan reformların gereksindirdiklerini karşılayacak nitelikte değildi (32). Tanzimatın ilânından sonraki uygulamalar bunu göstermişti. Veteriner öğretimi için Godlewsky'e okuma-yazma bilmeyen öğrencilerin gönderilişi (20), devlet katında bile reformları anlayamayan yönetimin varlığına bir örnekti. Bu nedenle Mustafa Reşit Paşa 1845'de Türkiye için en etkili öğretim ve eğitim yöntemlerini incelemek üzere bir

komisyon kurmuş (29), çalışmalar sonu Milli Eğitim İşlerinin yürütülmesi için "Meclis-i Daimî-i Maarif-i Umûmiye" kurulmuştu (29). Bu Meclis, ilk-orta ve yüksek öğretim kurumlarını medresenin etkisinden kurtarıp Devletin otoritesi altına almaya çalışacaktı (29, 32). Kar-1'ın (30), "Tanzimat Arefesinde ve Abdülmecit Devrinde (1839-1861) Eğitim" konusunda verdiği bilgiler incelenince, 1846'da açılan "Darülfünûn (Üniversite)" la başlayıp, bugün ülkemizde modern eğitim yapan yüksek öğrenim kurumlarının çoğunun açıldığı görülür. Bu açıdan bakılınca, veteriner sınıflarının Harp Okuluna alınışını laik eğitim sistemi içinde planlanmış, programlı bir yüksek öğretim kurumu olarak nitelenebilir. Ne var ki temeldeki bu olumlu tutum, uygulamada, yöneticilerin yanlış ya da eksik görüşleri ile yorumlanmıştır. Öğretim kadrosu, kendi içinde daima yenilenme ve ilerleme gösterirken, üst yönetim kararları ile sık sık yer değiştirmeler, diğer öğretim kurumlarına, adeta ikinci meslek anlayışı ile, eklenmeler öğretime özendirici olmaktan çok caydırıcılık kazandırmıştır. Oysaki, gerek ilk dönemlerde mezunların orduya doğrudan yüzbaşı olarak katılmaları, gerekse "erkânı harp" sınıfı ile eşit olanakların sağlanması, planlamada hizmet niteliğinin iyi değerlendirildiğini göstermektedir. Gerçekten, öğretimdeki başarının, onu yakından izleyenlerce inançla savunulduğu anlaşılmaktadır. Sivil veteriner okulunun açılışında, öğretim sırasında, ileride görüleceği gibi araştırmalarda ve laboratuvarların açılıp çalışmalarında Tıp Mektebi öğretim kadrosunun yardımları, araştırma (12, 16, 18, 44, 45, 47, 49, 51) ve yayın (26, 38, 40, 52) işlerinde kolleberasyon bu savın somut dayanaklarıdır.

Kaynaklar (7, 20, 48), mezuniyetinden sonra öğretim kadrosunda bırakılan ve sonradan paşalığa kadar yükselen Ahmet Beyin 1864'de veterinerlik dalında ülkemizde ilk eseri yayımladığını bildirmektedir. Bugüne dek, incelemelerimizde, birçok yerde bibliyografik kaydını görmekle birlikte, anılan yapıtı sağlayamadık. Ancak, Ahmet Ragıp (1) adıyla 1871'de basılmış yayını elde ettik. Askerî veteriner tarihinin önemli kişilerinden Minas Bey, 1875'de çevirmeye başladığı yapıtlardan (36) sonra 1902'de yazdığı eserinin (35) önsözünde "Bundan 25 yıl evvel Türkçe yazılmış bir iki kitap varken bugün birçok eser vücudunda getirilmiştir." der. Bu bize, 19 uncu yüzyılın son çeyreğinde veterinerlik konusunda yayınların eğitim alanında olduğu kadar, Türk bilim ve yazın yaşamında da küçümsenemeyecek bir yeri bulunduğunu anlatmaktadır. Gerçekten, Ülkemizde, 1729 ocak ayında Mütferrika Matbaasınca yayımlanan "Arapça'dan Türkçe'ye Van Kuli Lûgatı"

ndan sonra (50) 1876'ya kadar geçen 150 yılda basılan kitap sayısının ancak 3 bine ulaşabildiği (39) göz önünde tutulunca, 35 yılını bu ortamda geçiren bir meslekte telif eserlerin verilebilmesi gelişme örneği kabul edilmelidir. Bu yayınların bir başka özelliği de sivil veteriner öğretimindeki ders kitabı gereksinimini de karşılamış olmasıdır. Aslında, sivil veteriner okulunun açılışında, askerî öğretim kadrosunun, özellikle Mehmet Ali ve arkadaşlarının çabaları ve Vasıta-i Servet'te (53)'ki sürekli yazıları büyük etki yapmış, sivil okulun kuruluşundan sonra da uzun yıllar öğretim kadrosu asker elemanlarla oluşturulmuştur. Bu nedenle askerî öğretimdeki bu doğurganlığın önemi gözardı edilmemelidir.

Sonuç olarak denebilir ki Türkiye'de Askerî Veteriner Hekimlik, Tanzimatın ardından başlamış ve getirdikleri içinde yoğrulmuştur. 1842-1849 arasındaki kısa emekleme döneminden sonra lisans ve lisansüstü öğretimde sürekli bir gelişme ile, zamanın bilgileri öğrencilere aktarılabilmiş, 19 uncu yüzyılın ileri öğretim sistemleri ve yayınları yakından izlenerek uygulamaya sokulabilmiş, öğretimden araştırmaya uzanan yolda hekim-veteriner işbirliği yapılarak çok olumlu sonuçların alınabileceği somut biçimde gösterilebilmiştir. Askerî öğretimin, sivil veterinerlik öğretimindeki doğurganlığı ise veteriner tarihimizin en önemli bir olayı olarak nitelendirilmelidir. Yakın geçmişte, veteriner fakültelerine askerî öğrenci alınmaması yönündeki kararın kaldırılarak, ordu içinde, özellikle gıda kontrol hizmetleri, çevre sağlığı ve halk sağlığı ünitelerinde veterinerlerden yararlanma gereğinin benimsenmiş olması askerî öğretimde çağdaş sisteme uyulma kabul edilmelidir.

Literatür

1. **Ahmet Ragıp** (1287=1871): *Muamele-i Emraz*. Mekteb-i Fünûnu Harbiye-i Şahane Mat., İstanbul, 303 s.
2. **Anon.** (1928): *Askerî Baytar Tatbikat Mektebi ve Hc.stanesi Beş Seneleş Mesaisi*. Askerî Tıbbiye Mat., İstanbul, 41 s.
3. **Anon.** (1945): *T.C.M.S.B. Veteriner Bakteriyoloji ve Serum Aşı Evi 23 Yıllık Çalışmaları*. Y.Z.E. Bas., Ankara, 56 s.
4. **Anon.** (1945): *Yüzüncü Sınıfını Subay Çıkarmak Şerefine Erişmesi Dolayısıyla Harbokulu Tarihçesi 1834-1945*. Harbokulu Mat., İstanbul, 6, 19-21, 23, 26-27, 33.
5. **Askerî Veteriner Akademisi Arşivleri**

6. **Baytarî Mecmua** 1339 (1923)-1933 Cilt: 1-11. Ankara Üniversitesi Kütüphanesi Kayıt No. ZA-326.
7. **Bekman, M.** (1940): *Veteriner Tarihi*. Ankara Basım ve Cildevi, Ankara, 526 s.
8. **Bendixen, H. C.** (1976): *The Royal Veterinary School In Copenhagen. Highlights From the Time of Peter Chr. Abildgaard and Erik Nissen Viborg*. Hist. Med. Vet., 1: 70-79.
9. **Berkes, N.** (1964): *The Development of Secularism in Turkey*. Montreal, pp. 106, 173.
10. **Breuer, D.** (1957): *Weltkatalog der Veterinärmedizinischen Lehranstalten*. Inaug. diss., Hannover, s. 81.
11. **Dinçer, F.** (1971): *Türk Askeri Veteriner Hekimleri Dergisi Yayın Hayatı ve 1923-1969 Yılları İndeksi*. A.Ü. Veteriner Fakültesi Yayınları: 270, Ankara, 135 s.
12. ————— (1975): *Türkiye'de Bilimsel Veteriner Hekimliğinin Başlaması, Evreleri ve İlim Tarihimizdeki Yeri*. A.Ü. Elazığ Vet. Fak. Derg., 2, (1): 81-93.
13. ————— (1976): *A Brief History of the Scientific Relations Between Turkey and European Countries in the Veterinary Field*. Fırat Üniv. Vet. Fak. Derg., 3, (2-3): 169-175.
14. **Eichbaum, F.** (1885): *Geschichte der Tierheilkunde*. Verlag Paul Parey, Berlin, s. 175.
15. **Erk, N.** (1959): *Türkiye'de Veteriner Hekimlik Öğretiminin Başlangıcı ve Bugüne Kadar Geçirdiği Safhalar Üzerinde Yeni Araştırmalar I*. A.Ü. Vet. Fak. Derg., 6, (1-2): 80-85.
16. ————— (1977): *Adil Msutafa (Adil Bey) A Pioneer Veterinary Bacteriologist in Turkey*. Hist. Med. Vet., 2:4, 99-101.
17. ————— (1978): *Veteriner Tarihi*. İkinci Baskı. A.Ü. Veteriner Fakültesi Yayınları: 352, Ankara, s. 207-211, 225.
18. **Erk, N., Dinçer, F.** (1970): *Türkiye'de Veteriner Hekimlik Öğretimi ve Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Tarihi*, A.Ü. Veteriner Fakültesi Yayınları: 259, Ankara, s. 7-17, 33.
19. **Genelkurmay ve Karakuvvetleri Veteriner Daireleri Arşivleri**.
20. **Godlewsky u. Sommer** (1846): *Über die Tierheilkunde in der Türkei*. Magazin f.d. ges. Tierheilkunde, 12: 465-500.

21. **Harp Tarihi Dairesi Arşivleri.**
22. **Harp Tarihi Encümeni** (1931): *Büyük Harbin Baytarî Tarihinin Medhal-Merkez Cildinin Netayici İlmîye Faslı.* Askeri Mat., İstanbul, 187 s.
23. ————— (1933): *İstiklal Harbinin Baytarî Harp Tarihi Methal-Merkez ve Umumi Cephe.* Askeri Mat., İstanbul, 180 s.
24. **Hoffmeister** (1930-1931): *Türkiye'de Baytarlık.* (Çeviren: Pertev Hikmet) T. Bay. Cem. Mec., Sayı: 2, 21-23, Aynı Dergi, 1931, Sayı 4, 24-27 ve 1931, Sayı: 6, 80-83.
25. **Hüseyin Hüsnü** (1300=1884): *Usul-ü Islah-ı Teksir-i Hayvanat.* Graynier'den Tercüme. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Mat., İstanbul, 780 s.
26. **Hüseyin Hüsnü-Hüseyin Remzi** (1304=1888): *Teftiş-i Lehüm* (Tercüme). Mahmut Bey Mat., İstanbul, 93 s.
27. **İsfendiyaroğlu, F.** (1952): *Galatasaray Tarihi Cilt I.* Doğankardeş Yayınları A.Ş. Mat., İstanbul, s. 371.
28. **İskora, M. M.** (1966): *Harp Aakdemileri Tarihçesi Cilt I.* İkinci Baskı. Genelkurmay Bas., Ankara, s. 5, 8.
29. **Karal, E. Z.** (1947): *Osmanlı Tarihi-V. Cilt. Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri* (1789-1856). T.T.K. Yayınları XIII. Seri No. 16^s, Ankara, s. 63-75, 153-155, 163-166, 186-187.
30. ————— (1954): *Osmanlı Tarihi VI. Cilt İslanat Fermanı Devri* (1856-1861). T.T.K. Yayınları XIII. Seri, No. 16^s, Ankara, s. 169-186.
31. **Kavur, E. Ş.** (1967): *Gülhane Askerî Tıp Akademisi Tarihçesi I-II.* Silahlı Kuvv. Derg. Eki, 86, (222): 1-79 ve 86, (223): 1-72.
32. **Kaya, Y. K.** (1974): *İnsan Yetiştirme Düzenimiz. Politika-Eğitim-Kalkınma.* Nüve Mat., Ankara, s. 70-74.
33. **Mecmua-i Fünûn-u Baytariye** 1324 (1908)-1326 (1910), Sene 1, Sayı 1-16 ve Sene 2, Sayı 1-8. Ankara Üniversitesi Kütüphanesi Kayıt No: ZA: 326 ve Milli Kütüphane Kayıt No: SA-370.
34. **Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Defteri** 1322 (1906)-1325 (1909) Kayıtları. Askeri Veteriner Akademisi Arşivi.
35. **Minas** (1318=1902): *Fenn-i Vilâde-i Baytariye.* Mekteb-i Fünûn-u Harbiye-i Şahane Mat., İstanbul, 559 s.

36. **Minas-Hüseyin Hüsnü** (1292 H.-1875 M.) *Emraz-ı Külâp* (Hurtuyug'dan Tercüme). Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Mat., İstanbul, 358 s.
37. **Moltke, H. von** (1969): *Moltke'nin Türkiye Mektupları*. (Çeviren: H. Örs). Remzi Kitabevi, Yükselen Mat., İstanbul, s. 10, 11, 30-44, 81.
38. **Muhittin** (1315=1899): *Fizyoloji-i Baytarî. II. Cilt*, Mekteb-i Harbiye-i Şahane Mat., İstanbul.
39. **Özerdim, S. N.** (1974): *Elli Yılda Kitap* (1923-1973). Sevinç Mat, Ankara, s. 13, 14.
40. **Rıfat Abdülvahap** (1318=1902): *İlm-i Emraz ve Teşrih-i Maraz-ı Umumi-i Hayvanat-ı Ehliye*. (Cadeac'dan Tercüme). Mekteb-i Fünûn-u Harbiye-i Şahane Mat., İstanbul, 440 s.
41. **Subhi Edhem** (1334=1918): *Neusal-i Baytarî*. Agop Matasyon Mat., İstanbul, 257 s.
42. **Şehsuvaroğlu, B.** (1956): *Osmanlı Tababetinde Garplılaşma Cereyanları*. İst. Tıp Fak. Mec., 19, (2): 168-192.
43. **Thieme** (1922): *Die Veterinärmedizin in der Türkei, ihre Geschichte und ihr Stand zu Beginn des Weltkrieges*. Zeitschr. f. Veterinärkunde, 34 25-35 und 57-81.
44. **Tunçman, Z. M.** (1957): *İstanbul Kuduz Müessesesinin Kuruluşunun 70 inci Yıldönümü Münasebetiyle 1887-1957*. Kader Bas., İstanbul, 94 s.
45. ——— (Ed.) (1968): *Türkiye'de Modern Mikrobiyolojinin 75 ve Kuduz Tedavi Enstitüsünün 80 inci Yıldönümleri Münasebetiyle Uluslararası Mikrobiyoloji ve Kuduz Symposiumu-İstanbul*, 9, 10, 11 Eylül 1968. Nurettin Uycan Mat., İstanbul, 160 s.
46. **Türk Askeri Veteriner Hekimleri Dergisi** 1923-1973, Cilt 1-50, Sayı: 1-235. Veteriner Tarihi ve Deontoloji Kürsüsü Kitaplığı, Ankara.
47. **Tüzdil, A. N.** (1953): *History of the Faculty of Veterinary Medicine in Turkey and Introduction of Bacteriology and Protozoology in Both Branches of Medical Science*. Ann. Üniv. Ankara, 4: 231-242.
48. ——— (1955): *Türkiye'de Veteriner Fakültesinin Tarihi ve Laboratuvar Hayatının Başlangıcı*. A.Ü. Veteriner Fakültesi Yayınları: 73, Ankara, s. 1-41.

49. **Unat, E. K.** (1970): *Osmanlı İmparatorluğunda Tıp Zoolojisi ve Parazitoloji*. İ. Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları: Rektörlük No. 1577, Dekanlık No. 8, İstanbul, 65 s.
50. **Uzunçarşılı, İ. H.** (1959): *Osmanlı Tarihi IV. Cilt. 2. Kısım: XVIII Yüzyıl*. T.T.K. Yayınları XIII. Seri No: 16^{ad}, Ankara, s. 514.
51. **Ünver, S., Şehsuvaroğlu, B.** (1964): *İstanbul'da Louis Pasteur'ün İki Mühim Mektubu ve Kartvizitleri*. İst. Tıp Fak. Mec., 27, (2): 99-114.
52. **Vahit-Hüseyin Remzi** (1293 H.=1876 M.): *Keçilerin Terbiyesi İle Emrazı* (Tercüme). Mektebi- Tibbiyei- Şahane Mat., İstanbul, 245 s.
53. **Vasıta-i Servet** 1296 Malî=1880, Cilt 1, Sayı: 1-21, Cilt 2, (1303 =1888), Sayı 1-12, Veteriner Tarihi ve Deontoloji Kürsüsü Kitaplığı, Ankara, Milli Kütüphane (Kayıt No: 1957 SB 115), Ankara ve Millet (İl Halk) Kütüphanesi, (Kayıt No 544) İstanbul.
54. **Yarar, S.** (1957): *Türkiye'de Askerî ve Sivil Veteriner Hekimliği Tarihine Bir Bakış*. T. As. Vet. Hekiml. Derg., 35, (200-201): 1-8.